

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Ε. ΜΑΡΟΥΔΑΣ

ΣΩΤΗΡΗ ΒΑΛΝΤΕΝ

Ελλάδα και

Ανατολικές Χώρες 1950-1967:

Οικονομικές Σχέσεις και Πολιτική

Εκδόσεις Οδυσσεάς και Ίδρυμα

Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991

ΟΙ ΚΟΣΜΟΪΣΤΟΡΙΚΕΣ εξελίξεις, που συντελούνται με ραγδαίο ρυθμό στην Ανατολική Ευρώπη και τη βαλκανική χερσόνησο, οδηγούν, χωρίς αμφιβολία, σε ριζικές και μη αντιστρέψιμες οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις στην ευρωπαϊκή ήπειρο, οι οποίες δημιουργούν νέους όρους ανταγωνισμού και οικονομικής συνεργασίας για την ελληνική οικονομία. Όμως, η αξιοποίηση των καινούργιων δυνατοτήτων για την αύξηση των ελληνικών εξαγωγών, τη διείσδυση των ελληνικών επιχειρήσεων στις ανατολικοευρωπαϊκές αγορές και, γενικότερα, για την ανάπτυξη μιας πολύπλευρης συνεργασίας της χώρας μας, με τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και ιδιαίτερα με τους Βαλκάνιους γείτονές μας, προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, και τη γνώση της ιστορικής εξέλιξης των οικονομικών και πολιτικών σχέσεών μας μ' αυτά τα κράτη.

Η διερεύνηση της σημασίας και των επιπτώσεων της οικονομικής και βιομηχανικής συνεργασίας, καθώς και των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, αποτελεί ένα αντικείμενο μελέτης, που περιλαμβάνει πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις, εκτός βέβαια από τις αντίστοιχες οικονομικές. Η ύπαρξη των πολιτικών και κοινωνικών αυτών διαστάσεων, συντελεί αφενός μεν στη δυσκολία σαφούς προσδιορισμού και αξιολόγησης των επιπτώσεων της οικονομικής συνεργασίας, οι οποίες δεν είναι εφικτό να εκτιμηθούν με τη χρησιμοποίηση ποσοτικών μόνο δεικτών—όπως η χρηματική αξία των εισαγωγών και των εξαγωγών, η «εμπορική ασυμμετρία», το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών κ.λπ.—αφετέρου δε στην ανεπαρκέστατη ερευνητική, επί του θέματος, ενασχόληση, εξαιτίας ακριβώς της πολυπλοκότητας και του διεπιστημονικού χαρακτήρα του εξεταζόμενου γνωστικού αντικείμενου. Άρα, η απόπειρα και μόνο διεξοδικής ανάλυσης των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων της Ελλάδας με τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, κατά την περίοδο 1950–1967—όπου η ιδεολογική φόρτιση των σχέσεων αυτών βρισκόταν στο απόγειό της—συνιστά κατ' αρχάς ένα θετικό βήμα για την κάλυψη ενός ερευνητικού πεδίου, με το οποίο ελάχιστα έχει ασχοληθεί η ελληνική επιστημονική κοινότητα, όπως προκύπτει από τις εμφανέστατες βιβλιογραφικές ελλείψεις επί του θέματος. Το αντικείμενο μελέτης του βιβλίου του Σ. Βαλντέν δεν περιορίζεται, λοιπόν, μόνο στην αυστηρή περιγραφή και στην ανάλυση των οικονομικών σχέσεων, αλλά, αντιθέτως, επεκτείνεται στην προσέγγιση και ερμηνεία των πολιτικών διαστάσεων των σχέσεων αυτών, είτε αυτές οι διαστάσεις αναφέρονται στο διεθνές πλαίσιο και στον «ανταγωνισμό των δύο συστημάτων», είτε

αυτές αναφέρονται στην ελληνική πολιτική σκηνή και στη διαμάχη μεταξύ των συντηρητικών κυβερνήσεων και του ευρύτερου φάσματος των προοδευτικών πολιτικών δυνάμεων.

Η κατάρρευση, κατά τη διάρκεια της τριετίας 1989–1991, της πλειονότητας των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού—και όχι βέβαια των κομμουνιστικών καθεστώτων ή «σοσιαλιστικών χωρών», όπως χαρακτηρίζει τα καθεστώτα αυτά ο συγγραφέας¹ προσδίδει έναν ιστορικό χαρακτήρα στη μελέτη των οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, καθώς σταδιακά υποβαθμίζεται η σημασία των διαφορών συστημικού χαρακτήρα και, κυρίως, καθώς επιδρά εμφανώς στην ερμηνεία και στην αξιολόγηση των γεγονότων, των απόψεων και των στρατηγικών της εξεταζόμενης χρονικής περιόδου, όπως άλλωστε παραδέχεται και ο ίδιος ο συγγραφέας: «Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι τα πρόσφατα γεγονότα επηρέασαν αισθητά τις κρίσεις μου εις βάρος της “σοβιετικής πλευράς” του ψυχρού πολέμου και αυτό ισχύει τόσο στις διακρατικές σχέσεις, όσο και στην αξιολόγηση των στρατηγικών της ελληνικής αριστεράς κατά την περίοδο εκείνη», (σελ. 31, βλέπε επίσης, Β' τόμος, σελ. 252 και 262).

Το βιβλίο του Σ. Βαλντέν περιλαμβάνει δύο τόμους, πέντε μέρη και 24 κεφάλαια. Η πολύπλευρη γνώση του συγγραφέα για τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη, η συγκέντρωση ενός πλήθους αναφορών, στατιστικών, δεδομένων και γενικότερων πληροφοριών για θέματα που σχετίζονται με την ανάλυσή τους, καθώς και η θεμιτή φιλοδοξία του Σ. Βαλντέν να αποτελέσει το βιβλίο του ένα «έργο-βάση» ή ένα «κλασικό έργο», είχαν ως συνέπεια την εκπόνηση μιας ογκώδους μονογραφίας, όπου συχνά το σημαίνον καθίσταται ασήμαντο ή δυσδιάκριτο, ανάμεσα σ' ένα πλήθος δευτερεύουσας σημασίας λεπτομερειών και επισημάνσεων. Κατά συνέπεια, η ανάγνωση του βιβλίου δυσχεραίνεται και η προσπέλασή του γίνεται εξαιρετικά δύσκολη, ακόμη και για τον ειδήμονα αναγνώστη, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι το συγκεντρωθέν πληροφοριακό και ερευνητικό υλικό δεν έχει μια ιδιαίτερη χρησιμότητα, για μια πιο εξειδικευμένη γνώση και έρευνα ορισμένων πτυχών του εξεταζόμενου θέματος.

Εντούτοις, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο περιορισμός της έκτασης της μελέτης και η μείωση των κεφαλαίων της (κατά τέσσερα ή πέντε κεφάλαια, όπως τα κεφάλαια 6, 10, 12, 17), μέσω της αναδιάρθρωσής της, θα συντελούσε, όχι μόνο στην ευκολότερη προσέγγιση του θέματος, αλλά, κυρίως, στην αποφυγή της

πολυδιάσπασης των διαφόρων θεματικών ενότητων, όπως, για παράδειγμα, της ανάλυσης του διεθνούς πλαισίου των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων της περιόδου 1950–1967. Επίσης, σε μια μελέτη ιστορικού χαρακτήρα, όπως η παρούσα, η περιγραφή και η ανάλυση των εισαγωγών και των εξαγωγών κατά προϊόντα, θα ήταν δυνατό να έχει περιοριστεί σημαντικότητα, διότι είναι μάλλον προφανές ότι η εξέλιξη των εισαγωγών ζάχαρης, βαμβακερών υφασμάτων, λιπασμάτων, κλπ. ή η αντίστοιχη εξέλιξη των εξαγωγών σταφίδας, λεμονιών και ελαιόλαδου, παρουσιάζουν ελάχιστο ενδιαφέρον, καθώς μάλιστα δεν συσχετίζονται με την πολιτική εισαγωγών-εξαγωγών των ανταγωνιστικών προς την Ελλάδα μεσογειακών κρατών στις ανατολικοευρωπαϊκές αγορές. Τέλος, η «τεχνική» ανάλυση του εμπορίου της Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες, που περιλαμβάνεται στο πέμπτο μέρος, το οποίο αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια, (κεφ. 20 έως κεφ. 23), θα μπορούσε να ήταν συνοπτικότερη και πιο ουσιαστική, εάν ο συγγραφέας είχε επιλέξει μια από τις διαθέσιμες τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση των εξελίξεων του διεθνούς ανταγωνισμού και των διακυμάνσεων στα μερίδια της αγοράς.²

Όμως, εκτός από τις κριτικές παρατηρήσεις, σχετικά με τη διάρθρωση του βιβλίου και τη μεθοδολογική προσέγγιση του συγγραφέα, αρκετές παρατηρήσεις είναι δυνατό να διατυπωθούν αναφορικά με ορισμένες απόψεις ή θέσεις του Σ. Βαλντέν. Αναφέρω ενδεικτικά τις ακόλουθες:

α. Η άποψη σύμφωνα με την οποία, «... η Γιουγκοσλαβία είναι απόλυτα απομονωμένη από τις γειτονικές "λαϊκές δημοκρατίες", και ως το 1953 απειλείται από στρατιωτική εισβολή», (σελ. 52, Α' τόμος), δεν φαίνεται να ευσταθεί, διότι η γεωπολιτική θέση της Γιουγκοσλαβίας, οι διεθνείς συσχετισμοί και, κυρίως, η σταθεροποίηση του καθεστώτος, που επέβαλε ο Τίτο, καθιστούν μάλλον μηδαμινή, μετά το 1950, την πιθανότητα μιας σοβιετικής στρατιωτικής εισβολής.³

β. Η καθαίρεση του Rankovic και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του 1965 δεν αποτελούν δύο ξεχωριστές εσωτερικές εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία, όπως ισχυρίζεται ο συγγραφέας (σελ. 245, Α' τόμος), αλλά ήταν απλώς οι διαδοχικές συνέπειες της επικράτησης, στην εσωκομματική διαμάχη, των Vladimir Bakaric και Edvard Kardelj, μετά το 1963.⁴

γ. Στο τμήμα 24.2, «Η Ελλάδα στα Βαλκάνια και ο "ανταγωνισμός των δύο συστημάτων"», (σελ. 251–254, Β' τόμος), επιχειρείται μια σύγκριση του βιοτικού επιπέδου της Ελλάδας και των γειτόνων της στα Βαλκάνια, με απώτερο σκοπό να

καταστεί εμφανές το γεγονός ότι «η πάλη των δύο συστημάτων διεξάγεται σπθτος με σπθτος στα Βαλκάνια», το οποίο, σύμφωνα με το συγγραφέα «διαψεύδει την προπαγανδιστική εικόνα της αριστεράς», (σελ. 254). Αν και το συμπέρασμα αυτό αντικατοπτρίζει mutatis mutandis την εμπειρική πραγματικότητα και, παρά τις επιφυλάξεις που ο συγγραφέας διατυπώνει (σελ. 254, σημείωση 12), οι συγκρίσεις αυτής της μορφής δεν έχουν αποδεικτικό αλλά ενδεικτικό χαρακτήρα⁵ και σκόπιμο θα ήταν να παραλείπονται, εάν η χρησιμότητά τους σε μια συγκεκριμένη επιχειρηματολογία είναι μηδαμινή, όπως στην προκειμένη περίπτωση, πολύ δε περισσότερο να μην εμφανίζονται ξαφνικά στα συμπεράσματα μιας μελέτης. Σύμφωνα με τον Ρ. Wiles οι συγκρίσεις αυτού του είδους δεν περιλαμβάνουν κρίσιμα στοιχεία, όπως η πολιτική και η οικονομική ελευθερία,⁶ ενώ σύμφωνα με τον Μ. Ellman οι συγκρίσεις αυτής της μορφής περιέχουν μια έντονη ιδεολογική φόρτιση.⁷ Επίσης, όπως επισημαίνει ο Β. Ward, οι συγκρίσεις αυτές είναι επιπλέον επισφαλείς, καθώς, για παράδειγμα, η Ελλάδα, μέχρι το 1964, ελάμβανε από τις Ηνωμένες Πολιτείες διπλάσια οικονομική βοήθεια κατά κεφαλή, σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία.⁸

δ. Στο τμήμα 24.3, «Ανακεφαλαίωση και συμπεράσματα», ο Σ. Βαλντέν υποστηρίζει ότι «η στάση της αριστεράς στο ζήτημα του εμπορίου με τις ανατολικές χώρες» προσδιορίστηκε, εκτός των άλλων κινήτρων, και από «... συμφέροντα που σχετίζονται με τη χρηματοδότηση του κομμουνιστικού κόμματος δια μέσου του εμπορίου αυτού», (σελ. 260, Β' τόμος). Η άποψη αυτή του συγγραφέα, αν και αρκετά διαδεδομένη προσφάτως, θεωρώ ότι δεν είναι επιστημονικά έγκυρο να προβάλλεται, χωρίς να συνοδεύεται από καμιά απολύτως προηγούμενη τεκμηρίωση.

ε. Η ενίσχυση των διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού, κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας,⁹ δημιουργεί πιθανόν την αναγκαιότητα επανεξέτασης ή πληρέστερης τεκμηρίωσης της άποψης του συγγραφέα ότι «τα αίτια αυτού του "υπερβάλλοντος" ψυχροπολεμικού ζήλου στη βαλκανική οικονομική πολιτική της Ελλάδας πρέπει να αναζητηθούν, πιεστικά, σε ολόκληρο το ιδεολογικοπολιτικό οικοδόμημα στο οποίο στηρίζεται η μετεμφυλιοπολεμική (και προδικτατορική) "εθνικόφρων παράταξη" και η ελληνική διπλωματία, τόσο στο σκέλος της αντίληψης για τον κομμουνιστικό κίνδυνο, όσο και στο σκέλος των εθνικών ζητημάτων», (σελ. 258, Β' τόμος). Επίσης, η συσχέτιση του «υπερβάλλοντος» ψυχροπολεμικού ζήλου κυρίως με το ιδεολογικό

οικοδόμημα της «εθνικόφρονος παράταξης», υποβαθμίζει, κατά τη γνώμη μου, αφενός μεν, τον παράγοντα της μειωμένης ικανότητας των προδικτατορικών ελληνικών κυβερνήσεων να εκμεταλλευτούν επωφελώς τις προτάσεις των κρατών του υπαρκτού σοσιαλισμού για οικονομική και βιομηχανική συνεργασία (αν, επί παραδείγματι, συγκριθεί με την ικανότητα εκμετάλλευσης τέτοιων προτάσεων της γειτονικής Τουρκίας¹⁰), αφετέρου δε, τον παράγοντα των εξωτερικών πολιτικών πιέσεων από τους δυτικούς συμμάχους μας.

Οι προαναφερθείσες ενδεικτικές κριτικές παρατηρήσεις, σχετικά με τη διάρθρωση, τη μεθοδολογία και ορισμένες από τις απόψεις που περιέχονται στο βιβλίο του Σ. Βαλντέν, ασφαλώς δεν αναιρούν την ουσιαστική συνεισφορά του στην έρευνα του γνωστικού πεδίου με το οποίο ασχολείται. Ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στην ανάλυση των στατιστικών στοιχείων του εξωτερικού εμπορίου και των διμερών συμφωνιών, αλλά επιχειρεί, κυρίως, μια κριτική παρουσίαση και διερεύνηση της ελληνικής «ανατολικής» και βαλκανικής πολιτικής, στα πλαίσια της διεθνούς και της εσωτερικής οικονομικοπολιτικής κατάστασης, ενώ ταυτόχρονα παρέχει καινούργιες και ουσιαστικές επί του θέματος πληροφορίες. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική, επί του προκειμένου, είναι η περίπτωση του κεφαλαίου 18: «Η εμπορική ναυτιλία και οι ανατολικές χώρες», (σελ. 40–70, Β' τόμος), όπου, παρά την παντελή έλλειψη βιβλιογραφίας, η προσεκτική αποδελτίωση των *Ναυτικών Χρονικών*, καθώς και του ημερήσιου τύπου της εποχής, παρείχε στο συγγραφέα τη δυνατότητα να μας παρουσιάσει ένα πολύτιμο πληροφοριακό υλικό και να διερευνήσει μια σχεδόν τελείως άγνωστη πτυχή των οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Ειρήσθω εν παρόδω ότι «οι συμφωνίες Φραγκίστα και Βερνίκου», (τμήμα 15.3.2.), θα ήταν δυνατό να είχαν ενταχθεί σ' αυτό το κεφάλαιο, ούτως ώστε να περιορισθεί η θεματική πολυδιάσπαση που αναφέραμε ανωτέρω.

Η παρουσίαση, λοιπόν, καινούργιου πληροφοριακού υλικού, η κριτική παράθεση του ήδη υπάρχοντος, με προσωπικούς υπολογισμούς του συγγραφέα ή λογικές υποθέσεις του, (βλέπε, ενδεικτικά, σελ. 155 κ.ε., Α' τόμος, διορθωμένους πίνακες της ΕΣΥΕ, κ.λπ.) και η διάνθηση του κειμένου με χαρακτηριστικά γεγονότα της εξετασθείσας περιόδου, όπως η «υπόθεση Τερζάκη» ή η υπόθεση του φορτηγού πλοίου «Μάρθα», θεωρώ ότι καλύπτουν, κατά τον καλύτερο τρόπο, το κενό που υπάρχει στην επί του θέματος βιβλιογραφία. Ανεξάρτητα από τις διαφωνίες, τις παρατηρήσεις ή τις κριτικές

που πιθανώς θα διατυπωθούν για το βιβλίο του Σ. Βαλντέν, θα πρέπει αναμφίβολα να υπογραμμιστεί η σημαντική συνεισφορά του, καθώς θα αποτελέσει, όχι μόνο ένα χρήσιμο βοήθημα για όλους όσοι ενδιαφέρονται για τις οικονομικοπολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, αλλά, κυρίως, το υπόβαθρο για συναφείς μελλοντικές έρευνες. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο όρος «κομμουνιστικό καθεστώς» είναι μεν δόκιμος, συνήθως όμως χρησιμοποιείται από νεοφιλελεύθερους θεωρητικούς, οι οποίοι με το χαρακτηρισμό των καθεστώτων αυτών ως κομμουνιστικών, επιδιώκουν την *ipso facto* απόδειξη της ανωτερότητας του καπιταλιστικού συστήματος, σε σχέση με κάθε είδους μορφή σχεδιοποιημένης οικονομίας. Όσον αφορά στον όρο «σοσιαλιστική χώρα» είναι σαφώς αδόκιμος, εκτός εάν χρησιμοποιείται χωρίς εισαγωγικά, όπως συνήθως συμβαίνει στις περιπτώσεις συγγραφέων που ασπάζονται δογματικά την επίσημη ιδεολογία των χωρών αυτών.
2. Βλέπε ενδεικτικά, Κώστας Λαμπρόπουλος, «Η Εξέλιξη του Ελληνικού Μεριδίου στις Εισαγωγές της Ανατολικής Ευρώπης από τη Ζώνη ΟΟΣΑ, 1980-1986», *ΣΠΟΥΔΑΙ*, τόμος 38, Νο 1-2, σελ. 235-247. Μια ανάλογη μαθηματικοποιημένη μεθοδολογική προσέγγιση θα ήταν δυνατό να είχε χρησιμοποιηθεί και στο προηγούμενο βιβλίο του Σ. Βαλντέν, *Το Εμπόριο της Ελλάδας με τις Ανατολικές Χώρες και η Ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 1981-1985*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1988.
3. Βλέπε αναλυτικότερα, Louis Adamic, *The Eagle and the Roots*, Double-day, New York, 1952, σελ. 126 κ.ε., και George Hoffman-Fred Neal, *Yugoslavia and the New Communism*, Twentieth Century Fund, New York, 1962, σελ. 146 κ.ε.
4. Για μια εκτενέστερη ανάλυση επί του θέματος, βλέπε, Λεωνίδας Μαρούδας, *Η Διαμόρφωση και η Λειτουργία του Συστήματος της Αυτοδιαχείρισης στη Γιουγκοσλαβία*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1989, σελ. 108-114.
5. Βλέπε αναλυτικά, Λεωνίδας Μαρούδας, *ό.π.*, σελ. 98, κ.ε.
6. Βλέπε, Peter Wiles, *Economic Institutions Compared*, Black-well, Oxford, 1977, σελ. 483.
7. Βλέπε, Michael Ellman, *Socialist Planning*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, σελ. 256.
8. Βλέπε αναλυτικότερα, Benjamin Ward, «Capitalism vs Socialism: a Small-Country Version», στο G. Grossman (ed.), *Essay in Socialism and Planning*, Prentice-Hall, New Jersey, 1970.
9. Βλέπε ενδεικτικά, Nikolaos A. Stavrou, «Greek-American Relations and Their Impact on Balkan Cooperation», στο Theodoros Couloumbis-John Iatrides (eds), *Greek-American Relations: A Critical Review*, Pella Publ. Co., New York, 1980, σελ. 149-168.

10. Βλέπε αναλυτικότερα, Theodoros Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, Praeger, New York, 1984 και Robert Eaton, «Soviet Relations with

Greece and Turkey», Hellenic Foundation for Defence and Foreign Policy, *Occasional Papers*, No 2, Athens, 1987.